УДК 821.161.2-1.09 «Ірлявський»

Катерина Шимоняк

ЛІТОПИС ДУШІ ПРЕДСТАВНИКА МОЛОДОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ 30-Х – ПОЧ. 40-Х РОКІВ ХХ СТ. У ЛІРИЦІ ІВАНА ІРЛЯВСЬКОГО

У статті автор прагне з'ясувати специфіку світотексту Івана Ірлявського як естетичного віддзеркалення психіки закарпатця-борця, яка вимагає аналітичного вивчення з позицій етнопсихології, художньої інтерпретації міфологічних та фольклорних джерел, що поєднуються з екзистенційним осмисленням онтологічної проблематики. Ці прикмети творчого почерку митця, що також ще не були предметом спеціальних досліджень, дозволять ближче підійти до визначення особливостей поетики та стилю творчої спадщини Ірлявського, поставити на конкретний ґрунт питання про новаторські пошуки поета в загальноукраїнському та європейському контексті. Спираючись на принцип творчої еволюції, аналіз лірики Ірлявського здійснено крізь призму його життєвої долі та у контексті національно-визвольної боротьби, що відображають становлення поета як сина Батьківщини.

Ключові слова: *лірика, Іван Ірлявський, інтертекстуальність,біографія, психологізм.*

Актуальність теми. У сучасному літературознавстві упродовж останніх років активізувались дослідження духовно-естетичної парадигми творчості українських націоналістів 20–30-х років ХХ ст., серед яких і ліричний доробок замовчуваного Івана Ірлявського. **Мета статті** — проаналізувати збірки Івана Ірлявського як поетичну біографію представника молодої інтелігенції Закарпаття 30-х – поч. 40-х років ХХ ст.; з'ясувати впливи українських націоналістів на формування світогляду молодого поета. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслення життєвої долі Івана Ірлявського та духовно-емоційної атмосфери доби як визначальних аспектів у формуванні світогляду митця; з'ясування ключових образів, що репрезентують еволюцію поглядів автора.

Аналіз творчості Івана Ірлявського як літературної постаті 30–40-х років ХХ ст. не можливий без визначення інтертекстуальних зв'язків у поетичному контексті лірики «празької школи» та її осягнення крізь призму історичних подій доби. Онтологія текстів Ірлявського, як і літератури Закарпаття цього періоду в цілому, походить з прагнення митців створити образ України Соборної. Візія нової держави на чолі з її національно свідомими провідниками була не лише оспівана у ліриці та обґрунтована у публіцистичних працях цих митців. Вони поклали власне життя на боротьбу з ворогом, розгорнувши у реальному часі стратегію визволення України, оприявнену ними у власній творчості. Екзистенційна філософія «пражан» ґрунтувалась на «почутті причетності» до творення української історії, національного духу.

«Ці люди були свідомі того, що вони творять історію власними руками. Вони взяли на себе відповідальність за долю нації в межовій ситуації, озвучуючи національні інтереси українців, які не мали власної держави» [5, 64], — наголошує С. Квіт. Активна позиція Івана Ірлявського стосовно державотворчих ідей, прагнення позбутись рабської покірності сприяла формуванню незмінних цінностей нації, котрі стали основою його творчості. Ліричний світ митця потребує цілісного аналізу всіх без винятку збірок у взаємодії з біографічною конкретикою та розглядом творчої спадщини автора у контексті лірики «празької школи».

Іван Ірлявський (Рошко) народився 17 січня 1919 р. у селі Ірлява, що на Ужгородщині. Уже в школі він проявив себе здібним хлопцем, після закінчення якої ще рік провчився в Ужгороді. Подальшу освіту Ірлявський здобував у Мукачівській Торговельній Академії, яка відіграла помітну роль у формуванні особистості молодого поета. Академію очолював відомий педагог та громадський діяч Августин Штефан. Тут працювали на той час одні з найяскравіших представників української інтелігенції: Зореслав, Юрій Станинець, Леонід Мосендз, Олег Ольжич. Вони допомагають знайти Івану Ірлявському те середовище, яке може зацікавити поета й виявити його творчі можливості.

У цей період зі сторінок часопису «Пробоєм» Іван Ірлявський мав змогу ознайомитись не лише з публіцистикою представників національного руху опору (Іван Конашевич (Колос), С. Росоха), а й з творчістю багатьох закарпатських письменників, а саме: В. Ґренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Ф. Могіша, М. Рішка.

Крім того, за настановами самої редколегії часопису «Пробоєм» («Що читати?»), Іван Ірлявський ознайомлюється й з іншою українською пресою, що поширювала патріотичні ідеї серед свідомого населення. Першим у списку рекомендованих для передплатників джерел був місячник літератури «Вістник», на зміст та ідеологію якого орієнтувалися автори «Пробоєм». Серед інших названі такі українські часописи, як «Самостійна Думка», «Обрії», «Українське Слово», «Самостійність» та ін. З 1937 р. Іван Ірлявський і сам дебютує у часописі «Пробоєм» з віршем «І ясністю нам займеться дорога». Атмосфера національного духу, в яку потрапляє молодий поет, впливає на формування його світогляду. Вікові особливості юнака, що характеризуються періодом глибинних змін особистості, дають можливість говорити про процес пошуку ідентичності. Тому період навчання Ірлявського у Мукачівській Торговельній Академії в колі творчої інтелігенції краю є часом закладання стереотипів поведінки у майбутньому, що сприяє виробленню життєвої перспективи молодого поета на користь служіння Батьківщині.

Г. Божук згадує, що викладачі академії (Л. Мосендз, Олег Ольжич, О. Приходько, Д. Пасічник) стали резонаторами патріотичного духу, який зумовив перелом у молодіжному русі Закарпаття, «*коли соборність і незалежність України стали наріжним каменем нової молодої генерації*» [1, 14]. Ірлявський, захоплений національною ідеєю у підлітковому віці, дотримується її протягом усього свого короткого життя. Відтоді продиктований долею обов'язок стає найвищим покликанням поета.

Під час державотворчих процесів у Карпатській Україні Ірлявський перебуває в Хусті, тодішній столиці. Він одним із перших вступає до лав «Карпатської Січі». Тут, у Хусті, поет виконує роботу машиніста і технічного редактора видавництва «Пробоєм», бере активну участь у роботі літературно-мистецької громади «Говерля».

У 1938 р. у Празі виходить дебютна збірка «Голос Срібної Землі» Ірлявського-поета. Уже сама її назва репрезентує ментальний код поетики молодого митця і є кристалізатором мікроконцептів його поетичного тексту. Функціональна семантика образу Срібної Землі як фактору самоідентифікації кореспондується з несвідомою ідеєю універсального генетичного зв'язку поколінь, що втілюється у художньому тексті через міфологему голосу. Авторська інтерпретація останньої витворює езотеричний процес поклику до діяльності. Голос Срібної Землі є способом осягнення дійсності. Саме за посередництва цієї міфологеми здійснюється диференціація світу у свідомості ліричного героя. Спосіб пізнання дійсності через голос визначає шлях суб'єкта до майбутнього через провидіння, яке приходить з множинністю інших голосів.

Національний мотив у збірці «Голос Срібної Землі» Івана Ірлявського пов'язаний, насамперед, з темою реалізації себе як митця. Для ліричного героя «*іти свобідно по бажанню серця*» означає усвідомити своє призначення у світі відповідно до цілісної програми «*жить душею, як поет*». Тому *програмовим* тут можна вважати вірш «Поезіє бурхливого життя!», що відкриває збірку Івана Ірлявського. Автор обґрунтовує власний нелегкий вибір. Звертаючись до поезії як невидимого співрозмовника, він розповідає особисту історію провидіння: «*Поезіє бурхливого життя! // Коли минали сліз роки й благання, / в моїх настроях і душі бажаннях / воскресла ти, як мрія молода*» [4, 19]. Ця сугестивна лірика набуває діалогічного змісту, бо молодий поет відчуває потребу донести свою думку до реципієнта у всій інтимності та глибині, знаючи, що йому доведеться пройти нелегкий шлях у своєму пророчому служінні: «*Так покохав я пориви палкі / в часі негоди, прагнучи пожарів, / хоч плакали дощами темні хмари / і хвилі йшли, безрадісні й терпкі, / що віщували нам і муки й кари*» [4, 19].

Висока пафосність вірша досягнута за допомогою засобів контрасту, де поет змушений іти до мрії крізь «*темні хмари*», «*острах нужди*», вітри, що сичать, наче змії. Шлях поета нелегкий, проте він отримує задоволення від сповнення ідеалів і збереження чеснот у грандіозному поєдинку зі світом: «*А навкруги хиталися світи; / довкола розцвітали рідні ниви*» [4, 19]. Авторська свідомість витворює тут майстерний образ «хитання світів», що дає чітке уявлення про внутрішній стан суб'єкта та епохальний образ неспокійної доби, у часи якої доводиться жити. І лише за допомогою одного рядка («*довкола розцвітали рідні ниви...*» [8, 19]) як натяку на тему Закарпаття Ірлявський говорить, що рідна земля розквітає одночасно з воскресінням поезії у його серці. Спільне прочитання цих образів засвідчує єдність світоглядних настанов усього покоління закарпатців. Суб'єкт, усвідомлюючи всю силу ваги покладеного на нього обов'язку та умов життя, стає поетом — голосом свого народу.

У дусі творчості «празької школи» такий шлях для Ірлявського вимальовується через пророче служіння народу, де поезія розуміється як Божий дар: «*Поезіє, тобою я живу, / змагаючись на шляху вже сьогодні, / та, щоб сповнив бажання всі народні, / ти міць мені дай, силу бойову, / той дар із всіх найкращий, дар Господній!*» [4, 19].

Збірка «Голос Срібної Землі» Ірлявського, отже, постає поетичною інтерпретацією доби та її емоційно-психологічної атмосфери. Приміром, довготривале пробудження національної свідомості зображене автором як один особливий

«Великий день» (у своїй назві вміщує ще й дату «17.X.1937»).

17 жовтня 1937 р. в Ужгороді відбувся Всепросвітянський з'їзд, якого тривалий час чекали на теренах Закарпаття, сподіваючись на відновлення роботи «Просвіти» як вагомого органу, що відповідав потребам українського народу Карпат. У маніфестаційній ході, присвяченій цій події, взяло участь понад 12 тисяч людей з усіх районів краю: «*Величезна площа Корятовича показалася малою, люди були стиснені, хоч заповнені і побічні вулиці та площа базару. Ще стільки маси разом ужгородські мури не бачили…*» [3, 57–58].

С. Росоха, ще один очевидець подій, у повідомленні «Закарпаття — українське» захоплено говорить про віче, де можна було відчути «*надхнення, той ентузіазм до української справи, що переходив у екстазу*» [7, 130]. Зокрема, він підкреслює силу та жертовність українського населення на Закарпатті: селяни і робітники, що за одним «національним закликом» прийшли на з'їзд, заприсяглися на смерть, цілком усвідомлюючи ту мету, до якої прагли. Цікаво, що ключові моменти замітки майже збігаються з поетичним втіленням цих ідей у пентинах Ірлявського. З тим самим захватом митець змальовує емоційне піднесення закарпатців у вірші, присвяченому подіям 17 жовтня 1937 р.: «*Великий День. Наш день змагань блискучих, / що впишеться в історії рядки / і світлом збарвить поступ неминучий*» [4, 44].

У цьому творі поет відзначає всеохопність національних почувань, які запалились у серцях багатьох, впевняючи «*у великій мрії*», що розквітла серед буремних подій тієї доби. Цей «Великий день» продемонстрував силу, відвагу, честь українських закарпатців. Ірлявський певен того, що ця подія має стати поштовхом до боротьби: «*То ж будь ти, незабутній Дне, яскравий, / світилом, що не гасне, а веде / до рідних прав, могутності і слави*» [4, 44].

Простежуючи низку подій 1938–1939 рр., які відбувались на теренах тогочасного Закарпаття, стає зрозумілим, що поезія збірки Ірлявського «Голос Срібної Землі» була написана одним подихом. Тому кожен поетичний текст насичений тут національною тематикою, бажанням самопосвяти заради відновлення Соборної України.

Після окупації Карпатської України в середині березня 1939 р. Ірлявський був змушений залишити Закарпаття. Довго мандрував Югославією, Німеччиною, згодом поет перебирається до Праги. Тут він не залишається осторонь громадського й політичного життя: працює редактором видавництва «Пробоєм», стає співробітником часописів «Наступ» та «Націоналіст». У Празі видані й дві його прижиттєві збірки «Моя весна» та «Вересень». Незважаючи на поразку Карпатської України навесні 1939 р., поет продовжує щиро вірити у майбутнє української нації.

У цей час Ірлявський тісно співпрацює з Культурною Референтурою ОУН та входить до управи Секції митців, письменників та журналістів.

Передсмертний цикл поезій Ірлявського «Брості» стає поетичною біографією українського націоналіста, що, натхненний візією України та покликом предків, стає на сакральний шлях боротьби в ім'я Батьківщини. Відкриває збірку вірш «Заспів», який повертає суб'єкта до образів минулого: «*щоночі ввижається рідне село, місця дорогі і знайомі*» [4, 149]. Темпоральні перетини дають можливість розгорнути концентричні кола структури досвіду ліричного героя і отримати можливість перепрочитання власної долі, шляху. Важливо, що повернення суб'єкта подумки до вихідної точки дає усвідомлення *немарності* [виділення наше. — *К. Ш.*] обраного шляху: «*В просторі й часі не згубились шляхи*» [4, 149]. Розуміння спокою, з яким Ірлявський сприймав своє призначення, криється, ймовірно, в етнопсихології українського народу, для якого цей концепт означав той хрест, який йому випало нести.

Тут акцентована увага на усвідомленні долі, яка від образу юнацької покори трансформується у символ національного служіння. У збірці «Брості» Ірлявський уже чітко визначає: «*В просторі і часі не згубились шляхи, що жевріли запалом юним!*» [8, 149]. Йдеться, по-перше, про «усвідомлення себе» ліричним героєм, визнання власного віку та спричиненого ним юнацького запалу. Самоаналіз виступає тут виразником складного душевного стану поета, котрий пішов з рідної домівки, яка й досі жива у його спогадах («*що нині ввижається тихо вві сні, / тим буду ще довго я жити*» [4, 149]).

По-друге, осягнення сутності часу та переосмислення особистого шляху ліричним героєм підкреслюють оновлення його світогляду. Нове розуміння особистої долі надає їй метафізичного значення, що продовжується у циклі «Брості», патріотичні мотиви якого втілюються в образі дороги, що прямує лише у майбутнє. Ліричний герой долає шлях від сина однієї конкретної матері до його множинного репрезентанта як сина Батьківщини. Візія України Ірлявського співвідносна з майбутнім, яке він заприсягся збудувати власними руками. Його образ Нової Країни засновується на глибокій вірі у власний народ. Суб'єкт, вирушаючи в дорогу, уже чітко уявляє майбутнє. Віра ліричного героя у здійснення національних замислів настільки потужна, що починає резонувати у свідомості багатьох інших синів Батьківщини. Імпульс національної єдності, таким чином, трансформується у над-ідею, що

набуває візійного характеру Землі Обітованої. Цікаву думку з цього приводу висловлює О. Слоньовська: «*Відсутність реальної держави не означає відсутності цієї держави в астралі. У такому разі її провідниками (вождями) можуть стати митці — обранці, наділені Божим даром*» [8, 56].

Монолог, виголошений ліричним героєм, становить семантичний центр, що конденсує увесь зміст циклу «Брості»: «*Закріпити в душі, злютувати / міць і спокій, і впертість, і лють, / а місця, що покинув, і матір, / рідну матір ніде не забуть!*» [4, 151].

Ліричний герой, відпущений з материнських рук у шалений вир змагань, що уособлює у своїй постаті багатьох інших мужніх борців за національну ідею, для Івана Ірлявського асоціюється з образом бростів — весняних бруньок: «*Чути визов: "На місто! На місто!" // Чути поклик і серця биття. // Ми лиш брості тих гордих, тих триста, // що за місто віддали життя*» [4, 151].

В історіософському ключі Ірлявський переосмислює бій під Крутами, який відбувся 16 (29) січня 1918 р. під селищем Крути, поблизу села Пам'ятне за кілька сотень кілометрів від Києва, і у свідомості багатьох національних борців набув важливого значення завдяки героїзму української молоді, котра загинула в нерівному бою. Особливої уваги цій події надавали «пражани», про що свідчить низка статей та поезій-присвят (А. Гарасевич «Крути», М. Р-дк «Крути»), надрукованих у часописі «Пробоєм». Для цих авторів битва під Крутами стала зразком героїчної боротьби за Батьківщину — смерть заради рідної землі набувала значення національного обов'язку.

У статті «Крути», надрукованій на сторінках часопису «Пробоєм», учасників бойових дій названо «заступниками великого Народу». Саме «крутянці», за переконанням автора, «збудили в народі той Божий дух» [6, 4], що протягом століть поривав український народ до боротьби з ворогом.

У цьому ж номері часопису вміщений однойменний вірш А. Гарасевича, присвячений битві під Крутами. Автор за допомогою алітерації і тавтології відтворює картину бою: «*Земля дрижала. Схід в вогнях жеврів. // Сурміли сурми…Гримали гармати… // А в їх очах вогнистих та завзятих / Горів святий, благословенний гнів*» [4, 3].

Цикл «Брості» Ірлявського відрізняється від поезії «Крути» А. Гарасевича суб'єктно-об'єктними відношеннями. Суб'єкт у циклі Ірлявського не просто захоплюється відвагою та мужністю молодих бійців, а й прирівнює себе та своє покоління до крутян. Поклик «*На місто! На місто!*» сприймається як позачасовий голос духу і чину, сповідуваного українськими націоналістами. Беручи на себе обов'язок лицаря Вітчизни, ліричний герой відчуває синівську відповідальність і перед попередніми поколіннями. Окрім прийняття власної долі, суб'єкт отримує долю багатьох. Він вірить у те, що його поколінню також вдасться залишити свій слід на сторінках історії: «*Ми лиш брості… Малі наші ноги, / слабі руки,— та ясна мета!*» [4, 152].

Світ поетичних узагальнень Ірлявського репрезентує його як людину, що назавжди залишається вірною обраному шляху. Надзвичайно виразний макрокосм ліричного героя, в особі якого постає збірний образ українського народу, дозволяє відтворити всю гостроту і трагічність подій.

У своїй творчості, художній та публіцистичній, Іван Ірлявский розгортає власне бачення визвольного шляху України, що дає підстави говорити про національну специфіку лірики автора.

Активність ОУН у Києві відгукнулася в лютому арештами гітлерівськими спецслужбами (зокрема, І. Рогача та його сестри Анни). Таким чином поступово знищувалося українське підпілля. Вранці 9 лютого 1942 р. у Києві гестапо заарештувало Івана Ірлявського та О. Телігу. 21 лютого 1942 р. молодого митця разом з іншими українськими націоналістами було розстріляно в Бабиному Яру.

ДЖЕРЕЛА

1. Божук Г. Вони вмирали за Україну: 55 років тому в Бабиному Яру розстріляно закарпатських інтелігентів / Г. Божук // Срібна Земля ФЕСТ. — 1997. — 27 лют. — 5 бер. — С. 14.
2. Гарасевич А. Крути / А. Гарасевич // Пробоєм. — Рік видання VI. — Число 1. — Прага. — Січень-лютий. — 1939. — С. 3.
3. Ґренджа-Донський В. Всеукраїнський з'їзд в Ужгороді дня 17. X. 1937 / В. Ґренджа-Донський // Календар «Просвіта» на 1938 рік. — Ужгород : Друкарня Василіян в Ужгороді, 1938. — С. 52–66.
4. Ірлявський І. Брості : твори / І. Ірлявський ; упоряд., вступ. ст. та прим. Д.М. Федаки. — Ужгород : ВАТ «Видавництво "Закарпаття"», 2002. — 268 с.
5. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / С. Квіт. — Вид 2-ге, випр. і допов. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. — 192 с.

6. М. Р-дк. Крути / М. Р-дк. // Пробоєм. — Рік видання VI. — Число 1. — Прага. — Січень-лютий. — 1939. — С. 4–5.
7. Росоха С. Закарпаття — українське! / С. Росоха // Пробоєм — Рік видання IV. — Число 11–12. — Прага. — Листопад-грудень. — 1937. — С. 130.
8. Слоньовська О. Міфопоетична парадигма незалежної України в ліриці Івана Франка, Євгена Маланюка, Івана Багряного та Олега Ольжича / О. Слоньовська // Дивослово. — 2007. — № 10. — С. 56–60.

Шимоняк Екатерина.

ЛЕТОПИСЬ ДУШИ ПРЕДСТАВИТЕЛЯ МОЛОДОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЗАКАРПАТЬЯ 30-Х – НАЧ. 40-Х ГОДОВ XX В. В ЛИРИКЕ ИВАНА ИРЛЯВСКОГО

В статье автор стремится определить специфику поэзии Ивана Ирлявского как эстетического отражения психики закарпатца-борца, которая требует аналитического изучения с позиций этнопсихологии, художественной интерпретации мифологических и фольклорных источников, сочетающихся с экзистенциальным осмыслением онтологической проблематики. Эти приметы творческого почерка художника позволят ближе подойти к определению особенностей поэтики и стиля творческого наследия Ирлявского, определить новаторские поиски поэта в общеукраинском и европейском контексте. Опираясь на принцип творческой эволюции, анализ лирики Ирлявского осуществлен сквозь призму его жизненной судьбы и в контексте национально-освободительной борьбы, что отражает становление поэта как сына Родины.

Ключевые слова: *лирика, Иван Ирлявский, интертекстуальность, биография, психологизм.*

Shymoniak Kateryna.

SOUL CHRONICLE OF YOUNG REPRESENTATIVE OF THE 1930–40S TRANSCARPATHIAN REGION IN IVAN IRLIAVSKYI'S LYRICS

The author of the article aims to find out the specifics of Ivan Irliavskyi's poetry as an aesthetically beautiful reflection of psyche of defender from the Transcarpathian region, which requires its analytical study from positions of ontological, artistic interpretation of mythological and folklore sources combined with the existential reflection of ontological problems. These signs of the artist's creative handwriting allow to approach to determination of features of poetics and style of creative inheritance of Irliavskyi, put on concrete base of a question about the innovative searches of Irliavskyi in Ukrainian and European context. Based on the principle of creative evolution, the lyric poetry by I. Irliavskyi is analyzed from the point of view of his destiny in the context of national liberation which reflects the poet's formation as the son of his Motherland.

Key words: *lyrics, Ivan Irliavskyi, intertextuality, biography, psychology.*